

Наталія ХРИСТОВА

**АРХІВНЕ ОПИСУВАННЯ:
ІСТОРІЯ ТА АСПЕКТИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ**

Актуальність проблем архівного описування зумовлюється, насамперед, його роллю в архівній евристиці. Розкриття змісту питання ґрунтується на конкретних фактах, історичних джерелах і дає підстави, спираючись на досвід минулого, зрозуміти взаємозумовленість розвитку дескриптивних методик пошуку ретроспективної інформації.

Суспільство традиційно розглядало архіви з точки зору своїх прагматичних потреб, як установи, що виконують функції накопичення, обліку, зберігання, використання архівної інформації. Але реалії часу перетворили класичні сховища у соціальні інституції, покликані забезпечити широкий доступ до своїх інформаційних ресурсів, до нових знань, надати можливість робити відкриття та навіть впливати на соціально-політичний клімат у суспільстві.

Попри появу останнім часом значної кількості робіт щодо різних аспектів доступу до архівного інформаційного середовища, багато проблем потребують не лише позитивістського контролю з боку авторів, а й їх ґрунтовного аналізу.

Архівна евристика є основою традиційного архівного пошуку, який має складний та різноплановий характер і потребує від користувача спеціальних знань. Такий пошук має певні переваги, оскільки безпосередній контакт з першоджерелом стає потужним інтелектуальним “допінгом”, порівняно із зображенням документа на моніторі. Окрім того, читальні зали архівів дозволяють дослідникам, які там працюють, відчувати себе причетними до певної професійної спільноти. Але активне застосування новітніх технологій в архівній сфері потребує побудови сучасної семіотичної моделі представлення архівної інформації, оскільки нова генерація вчених дедалі частіше використовує для задоволення своїх інформаційних потреб мережу Інтернет. Безперечно, мережа пропонує величезні можливості щодо отримання інформації у всесвітньому масштабі, забезпечує спілкування вчених on-line, електронні публікації наукових праць тощо. Водночас оцифрування архівних документів, створення вторинних архівних електронних ресурсів, надання доступу до них породжує цілу низку проблем, пов’язаних саме із застосуванням цифрових технологій. Зокрема, потребують вирішення:

- правові аспекти використання й обміну інформацією з огляду на контроль з боку власників архівної інформації;
- питання щодо авторського права й права інтелектуальної власності на вторинні архівні інформаційні ресурси;

- проблеми формування цифрових інформаційних масивів, розроблення нових технологій доступу, здатних забезпечити його у часі;
- описування та представлення архівної інформації на належному науковому рівні для створення на її основі нового знання.

Останнє питання заслуговує на детальніший розгляд з огляду на його важливість.

Усвідомлення необхідності описування офіційних документів для їх подальшого пошуку у XVI–XVII ст. сприяло появі в діловодстві середньовічних установ описів у вигляді регестів (реєстрів-книг із записами текстів вихідних документів), що було прогресивним явищем того часу¹. Козацько-гетьманська доба вписала світлу сторінку у розвиток описових традицій в Україні. Варто нагадати, що саме в цей період з'явилася школа на Січі, яка готувала канцеляристів, котрі володіли не тільки методикою зберігання документів, а й технікою їхнього опрацювання. За часів гетьмана К. Розумовського почали укладати перші архівні інвентарні описи і навіть методики описування архівних документів. Так, у ордері, підписаному гетьманом 6 березня 1763 р., ставилися вимоги щодо забезпечення збереженості документів, їх обліку у формі діловодних та інвентарних описів².

Вірогідно, що витoki наукового підходу щодо описування сягають кінця XVIII ст., коли 1784 р. на західноукраїнських землях був заснований Львівський архів актів гродських та земських, де розпочалися масштабні описові роботи, були підготовлені покажчики для всіх гродських та земських книг з відомостями про крайні дати документів і кількість аркушів в них³.

Найрадикальніші зрушення в описових роботах були спричинені розвитком української історичної науки і культури у другій половині XIX ст., що сприяло підвищенню інтересу до архівів. Відомі вчені М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, О. Левицький, В. Антонович та інші зверталися у своїй науковій творчості до документальних джерел. Саме початок використання архівних документів стимулював актуалізацію питань методики і практики описування⁴ і був пов'язаний із розвитком камерально-археографічних традицій в Україні, діяльністю Київської археографічної комісії, а згодом і губернських вчених архівних комісій, заснуванням Центрального архіву давніх актів у Києві (1852) при Університеті Св. Володимира, Центрального історичного архіву у Харкові (1880), діяльністю харківської, київської, львівської наукових шкіл, на підґрунті здобутків яких формувалася українська історична наука.

Жорстка регламентація описових робіт за радянських часів досягалася шляхом видання численних інструкцій, посібників та правил, проте запропоновані документи та посібники не вирішували питань уні-

фікації розкриття змісту документів і не встановлювали єдиної форми описання, а описові програми в архівах значною мірою визначалися саме практичними потребами.

Концептуально новий підхід до технологій описування слід розглядати в контексті автоматизації архівних процесів 1980–1990-х рр. і намаганням створити автоматизовані інформаційно-пошукові системи на “найважливіші” комплекси архівних документів. Передбачалося, що основним об’єктом опрацювання та пошуку в АПС мав стати архівний фонд, описування якого здійснювалося за єдиними правилами. Але методичні засади описування документної інформації для АПС потребували значного доопрацювання, хоча державні архіви СРСР вже на початку 1980-х рр. мали значний досвід (методичний і практичний) в цій царині під час підготовки довідників. Проте об’єктивні причини, в тому числі, величезний обсяг робіт для підготовки робочих аркушів передмасинного формату описання, відсутність кваліфікованих кадрів для проведення описових робіт не дозволили досягти вагомих результатів.

Із відновленням незалежності України перед українськими архівістами постало питання щодо подальшого розвитку описових традицій на власному теоретичному та практичному підґрунті. Вирішення цих питань ускладнювалося включенням до Національного архівного фонду України масивів документів установ, які до серпня 1991 р. існували автономно і мали власні норми та правила, що призвело до розбіжностей у методиці описування документної інформації, недосконалості довідкового апарату, відсутності довідково-інформаційних видань про склад і зміст їх фондів. Стан довідкового апарату цих архівів вимагав першочергового вирішення проблем описування документів на єдиних методичних та методологічних засадах та побудови повноцінної системи довідників відповідно до сучасних нормативних вимог, інтегрування їх до загальної системи довідкового апарату архівів.

В умовах інтенсивного використання комп’ютерної техніки в архівній справі постала необхідність створення уніфікованих методик описування, стандартів описання документів. Зрозуміло, що стандартизувати описання архівних документів у повному його джерелознавчому значенні проблематично, але прагнути до уніфікації основних атрибутів описової статті необхідно. Певні труднощі зумовлювалися величезними обсягами архівної інформації первинного документального рівня, які не залишали надії на повне представлення інформації навіть на рівні архівного фонду. А тому для вітчизняного архівознавства, архівної практики створення оптимальних умов доступу до документальних скарбів стало ключовою проблемою, а її вирішення безпосередньо пов’язане з останніми здобутками української історичної науки, впровадженням інноваційних технологій, узагальненням прийнятого для архівного будівництва України світового досвіду.

В багатьох країнах світу ще наприкінці 1980-х рр. було усвідомлено необхідність створення на національному рівні єдиної системи інформування, що базується на єдиних теоретичних та методичних принципах описування документів культурної спадщини. Функції міжнародної координації та стандартизації у цій сфері були покладені на Комітет з описувальних стандартів Міжнародної ради архівів (Committee on Descriptive Standards TC 46 ICA), вагомим здобутком якого слід вважати розроблення та прийняття 1999 р. Загального міжнародного стандарту архівного описування (ISAD (G):1999 General International Standard Archival Description).

Впровадження основних положень цього стандарту в європейських країнах сприяло розвитку міжнародних комунікацій у галузі архівної інформації, створенню фундаментальних інформаційних масивів архівних документів. Кожна країна обрала свій шлях, але мета – досягнення стандартизації різних рівнів архівного описання – залишилася спільною.

Україні необхідно було вирішити питання, яким шляхом іти в умовах значного відставання від розвинутих країн та відсутності кадрової і матеріальної бази, можливості використовувати досконале програмне забезпечення.

Цінним доробком у формалізації та стандартизації “вітчизняного” архівного описання стало розроблення Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства Національного стандарту ДСТУ 4331:2004 “Правила описування архівних документів”. Під час опрацювання стандарту свідомо було обрано ступінь відповідності зарубіжному аналогу – нееквівалентний, оскільки національний стандарт враховує вимоги державних нормативних актів і конкретних норм, які склалися і стали традиційними в теорії і практиці описування архівних документів в Україні.

Структура описання пристосована як для внутрішніх потреб України, так і для міжнародного обміну інформацією і дозволяє описувати будь-який рівень організації первинної інформації (фонд, групу фондів, справу, документ) незалежно від способів її фіксації та зчитування, а також виду її носіїв. Переваги такого підходу очевидні: одноразово створена вторинна архівна інформація дає можливість подальшого багатаспектного її використання без повторного звернення до архівних документів та інтегрування описань в єдину інформаційну систему.

Запропонована стандартом структура описання складається з 7 інформаційних зон (ідентифікації, історичної інформації (контексту), змісту і структури, умов доступу та користування, інформації про споріднені документи, приміток, авторської інформації), у межах яких послідовно розміщено 26 елементів описання. На нашу думку, така побудова стандарту дозволяє суттєво спростити та вдосконалити орга-

нізацію та пошук даних, розширити можливості охоплення інформації. Впровадження стандарту описування первинної архівної інформації дозволило сформувати структуру інтегрованої системи вторинної архівної інформації трьох рівнів: національного, міжархівного та внутрі-архівного та поступово перейти до створення довідників за новітніми електронними технологіями.

Фундаментальним напрямком розвитку архівного описування на сучасному етапі має стати вивчення та впровадження міжнародного досвіду у цій сфері, що є запорукою обміну описовою інформацією й метаданими з багатьма країнами світу.

Європейське архівне товариство на Третій Європейській конференції “Міжнародні стандарти для електронних архівів” (2007) у Німеччині обговорювало міжнародні дескриптивні стандарти EAD, EAC і METS з метою визначення можливості їх використання різними країнами та аспектів їх подальшого розвитку.

Американський дескриптивний стандарт EAD (Encoded Archival Description – Кодоване архівне описання) призначений для уніфікації структурованого описання в електронному форматі архівних документів, заснований на синтаксисі XML, сумісний зі стандартами Інтернет. EAD був визнаний універсальним форматом, що може слугувати форматом зберігання інформації та використовуватися як комунікативний формат, дозволяє здійснювати міграцію даних у разі зміни програмного забезпечення. Перевагами стандарту були визнані також незалежність від апаратного і програмного забезпечення, необмежений обсяг інформації, що зберігається, можливість зберігання разом з текстами документів їх оцифрованих копій.

На думку фахівців, в сучасних умовах стандарт EAD є найперспективнішим для впровадження автоматизованих технологій в сфері архівного описування, оскільки в ньому враховані не лише вимоги до самого описання, а й технологічні умови функціонування електронної інформації.

Стандарт EAC (Encoded Archival Context – Кодований архівний контекст) розроблений для уніфікації подання в електронному вигляді інформації щодо фондоутворювача, а також щодо умов створення його документів (історичних, політичних, економічних та ін.).

Стандарт кодування й передавання метаданих – METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) призначений для уніфікації їх подання в Інтернет.

Стандарти були рекомендовані міжнародним архівним співтовариством для широкого використання. Фактично було зроблено перші кроки на шляху до розширення архівного інформаційного простору, створення банку ключових слів, що в подальшому дозволить здійсню-

вати пошук електронної архівної документної інформації та об'єднати архіви Європи в єдину інформаційну мережу.

Окремі країни Європи та США активно впроваджують стандарти кодованого описання архівних документів з урахуванням національних особливостей та нормативів описування.

Водночас очевидно, що впровадження в Україні даних стандартів буде пов'язане зі значними труднощами, перш за все, фінансовими (гармонізація міжнародних стандартів з національними потребує певних коштів).

Наразі українська архівна спільнота лише починає обговорення можливостей впровадження кодованого архівного описання для представлення архівних інформаційних ресурсів в мережі Інтернет.

¹ *Оглоблин Н. Н.* Провинциальные архивы в XVII веке. – Спб., 1886. – 133 с.

² *Барбарук О. Л., Боряк Г. В.* Невідомі документи з історії архівної справи на Україні // *Архіви України.* – 1986. – № 4. – С. 56–58.

³ *Купчинський О. А.* З історії створення НДА до фондів судово-адміністративних установ України XV–XVIII ст. // *Архіви України.* – 1976. – № 1. – С. 27–35.

⁴ *Каманин И.* Чем должны быть описи архивов. – К., 1895. – 11 с.

Наталія ХРИСТОВА

Архівне описування: історія та аспекти подальшого розвитку

Стаття висвітлює проблеми раціонального, адекватного суспільним потребам, доступу до первинних архівних ресурсів в історичному контексті, створення науково-методичних підвалин для розроблення новітніх систем пошуку архівної інформації через впровадження кодованого архівного описання.

Ключові слова: архівний інформаційний простір; історія; архів; доступ; інформаційні ресурси; архівна евристика; первинні архівні інформаційні ресурси; вторинні архівні інформаційні ресурси; архівне описування; описова стаття; стандартизація; структура описання; кодоване архівне описання.

УДК 930.253(477)

Наталія ХРИСТОВА

Архивное описывание: история та аспекты дальнейшего развития

В статье рассматриваются проблемы рационального, адекватного общественным потребностям, доступа к первичным архивным ресурсам в историческом контексте, создания научно-методических основ для разработки новейших систем поиска архивной информации путем внедрения кодированного архивного описания.

Ключевые слова: архивный информационный простор; история; архив; доступ; информационные ресурсы; архивная эвристика; первичные архивные информационные ресурсы; вторичные архивные информационные ресурсы; архивное описывание; описательная статья; стандартизация; структура описания; кодированное архивное описание.

УДК 930.253(477)

Natalia KHRYSTOVA

**An archival description:
history and further development aspects**

An article covers problems of rational, adequate to public requirements, access to primary archival resources in a historical context, creations of scientific and methodical bases to working out of the newest archival information search systems through the introduction of coded archival description.

Keywords: an archival information field; history; archive; access; information resources; archival heuristics; primary archival information resources; secondary archival information resources; an archival description; descriptive article; standardization; a description structure; coded archival description.

UDK 930.253(477)